

ПОРЯДОК РОЗРАХУНКУ ШТРАФНИХ САНКЦІЙ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ ЗДІЙСНЕННЯ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Наукові праці МАУП, 2010, вип. 2(25), с. 214–218

В умовах ринкової економіки питання забезпечення, а також належного виконання зобов'язань сторонами за господарським договором, є достатньо актуальними, оскільки розвиток договірних відносин між господарюючими суб'єктами набув стрімких темпів і потребує досконалого правового регулювання.

Проблеми забезпечення зобов'язань завжди перебувають у центрі уваги всіх учасників господарської діяльності при укладенні та виконанні господарських договорів, оскільки прописані в договорі умови забезпечення виконання зобов'язань багато в чому залежать від домовленості сторін.

Проаналізуємо особливості відшкодування штрафних санкцій за порушення господарських договорів, розглянемо співвідношення стягнення штрафних санкцій та збитків, а також підстави зменшення передбаченого розміру штрафних санкцій, оскільки ці питання не були достатньо дослідженими в світлі новітнього законодавства України.

Отже, коли до рук керівника господарюючого суб'єкта потрапляє будь-який господарський договір, він повинен його уважно вивчити щодо визначеного забезпечення виконання зобов'язань, які можуть бути в ньому передбачені, а також які видатки при невиконанні або неналежному виконанні він понесе надалі. Чинне законодавство передбачає, що учасники господарських відносин несуть господарсько-правову відповідальність за порушення у сфері господарювання шляхом застосування до правопорушників господарських санкцій на підставах і в порядку, передбачених Господарським кодексом України (надалі – ГК), Цивільним кодексом України (надалі – ЦК), іншими нормативно-правовими актами і самим договором. До способів забезпечення виконання зобов'язань законодавець відносить неустойку, гарантію, поруку, заставу, завдаток, притримання та інші, передбачені договором або законом види (ст. 546 ЦК України). Розглянемо питання щодо

застосування неустойки у вигляді штрафу або пені в господарсько-договірних відносинах.

Однією з форм майнової відповідальності за порушення господарського договору є штрафні санкції, які покладаються на сторону договору за невиконання чи неналежне виконання взятого на себе зобов'язання. Застосування такої форми відповідальності в господарських відносинах набуло значного поширення, оскільки вона є зручним засобом спрощеної компетенції втрат кредитора, які зумовлені невиконанням чи неналежним виконанням боржником своїх зобов'язань [7, 664].

Відомо, що сторони договору не завжди виконують, або неналежним чином і у встановлений строк виконують взяті на себе зобов'язання. Це може бути пов'язане з рядом обставин – “несумлінність” чи інші підстави, пов'язані з фінансовим становищем однієї зі сторін, з метою того, щоб унеможливити передбачені в такому випадку втрати, господарюючі сторони включають до договору умови про відповідальність, відповідно узгоджуючи їх між собою. Якщо умови за договором будуть порушені однією зі сторін, інша може отримати матеріальне відшкодування (неустойку). Остання одночасно є і способом забезпечення виконання зобов'язання, і мірою відповідальності. З моменту підписання договору, який забезпечується неустойкою, і до моменту порушення зобов'язання неустойка є способом забезпечення виконання зобов'язань.

Неустойка – це один із традиційних, найпоширеніших видів забезпечення виконання зобов'язань у цивільному праві. Неустойкою визнається грошова сума або інше майно, які борж-

ник повинен передати кредиторів у разі порушення боржником зобов'язання.

Привабливість неустойки, її широке застосування в цілях забезпечення договірних зобов'язань пояснюється насамперед тим, що вона являє собою зручний спосіб спрощеної компенсації втрат кредитора, зумовлених невиконанням або неналежним виконанням боржником своїх обов'язків.

У цьому розумінні неустойці притаманні такі риси:

- можливість стягнення неустойки за сам факт порушення зобов'язання, коли відсутня необхідність надання доказів, які б підтверджували завдання збитків та їх розмір (ст. 549 ЦК України);
- можливість для сторін за своїм розумінням сформулювати умови договору про неустойку, за винятком так званої законної неустойки (ст. 550 ЦК), у тому числі в частині її розміру, порядку обчислення, тим самим пристосовуючи її до конкретних взаємовідносин сторін та посилюючи її цілеспрямований вплив.

Відповідно до ст. 552 ЦК України при сплаті неустойки боржник не звільняється від виконання своїх зобов'язань за договором.

Відповідно до ст. ГК України штрафними санкціями визначаються господарські санкції у вигляді грошової суми (неустойка, штраф, пеня), яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити у випадку порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконання господарського зобов'язання належним чином.

Чинним законодавством (ст. 552 ЦК України) передбачені такі види неустойки:

- штраф (здійснення обчислення як правило у відсотках від суми порушеного зобов'язання, але не може встановлюватися і в третій грошовій сумі чи у вигляді майна);
- пеня (обчислення у відсотках від суми прострочено платежу і стягується за кожен день прострочення грошового зобов'язання).

Роль пені, на відміну від штрафу, полягає в тому, що її застосування можливе тільки при простроченні виконання зобов'язання; її завдання — дисциплінувати одну із сторін договору для своєчасного виконання обов'язків. Пеня носить триваючий за часом характер і є “тривалою неустойкою”, що стягується за кожний наступний період прострочення невиконаного в строк зобов'язання.

У цивільному законодавстві є нові правила обчислення неустойки. Якщо раніше такі прави-

ла були відсутні у законодавстві, і відповідно до звичаїв ділового обігу вона обчислювалась або у вигляді відсотків від суми договору або його невиконаної частини, або в кратному відношенні до суми невиконаного або неналежно виконаного зобов'язання, або в твердій, вираженій в грошових одиницях сумі, то згідно зі ст. 549 ЦК штраф та пеня обчислюється лише у відсотках.

Норма, яка встановлює таке положення, не є диспозитивною, тобто сторони не в змозі змінити її положення та встановити у договорі штраф або пеню у вигляді твердої суми або в кратному відношенні до суми зобов'язання.

Так, наприклад, розмір пені за прострочення виконання грошових зобов'язань не може перевищувати подвійної облікової ставки НБУ, що діяла на момент (період), за який сплачується пеня (ст. 3 Закону України “Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань” від 22.11.1996 р. № 543/96-ВР).

Слід звернути особливу увагу на те, що коли неустойка встановлена законом, то вона застосовується незалежно від того, передбачили її сторони, укладаючи договір, чи ні [4].

Положення Господарського кодексу України (ч. 2 ст. 231) за порушення строків виконання зобов'язання, що фінансується за рахунок держбюджету, передбачають стягнення пені у розмірі 0,1 % вартості товарів (робіт, послуг) за кожний день прострочення. А за прострочення понад 30 днів — додатково стягується штраф у розмірі 7 % вказаної вартості продукції, виконаних робіт, наданих послуг (якщо інше не передбачено договором чи законом).

Зазначене дає можливість визначити співвідношення неустойки та збитків. Відтак, щоб отримати неустойку за господарським договором, кредитор не потрібно доводити наявність збитків, завданих йому невиконанням або неналежним виконанням зобов'язання (ст. 550 ЦК України).

Слід наголосити на тому, що сплата неустойки не позбавляє кредитора можливості зажадати від боржника також і відшкодування збитків (ст. 552 ЦК України). Так боржник, який порушив зобов'язання, має відшкодувати кредиторі завдані йому збитки, а також передбачену чинним законодавством чи господарським договором упущену вигоду (ст. 22, 623 ЦК України).

Наведене дає підстави дійти висновку, що в договорі важливо чітко формувати порядок стягнення неустойки та визначати її співвідношення щодо відшкодування збитків.

Важливою особливістю правового регулювання господарських відносин є порядок відшкодування збитків та неустойки. За загальним правилом (ст. 232 ГК України), якщо за невиконання або неналежне виконання зобов'язання встановлено штрафні санкції, то збитки відшкодовуються в частині, не покритій цими санкціями. Таким чином, законодавець закріпив застосування залікової неустойки у випадку, якщо інше не встановлено законом або договором.

Отже, у договорі сторони можуть передбачити стягнення неустойки у повному розмірі незалежно від відшкодування збитків (“штрафна неустойка”); обов'язок відшкодувати збитки лише в тій частині, в якій вони не покриті неустойкою (“залікова неустойка”); стягнення неустойки без права на відшкодування збитків (“виключна неустойка”); можливість за вибором кредитора стягнення неустойки або відшкодування збитків (“альтернативна неустойка”).

Слід пам'ятати, що при нарахуванні штрафних санкцій важливо також враховувати і строк позовної давності. Отже, для стягнення неустойки чинним законодавством (ст. 258 ЦК України) установлений строк позовної давності — 1 рік. Згідно з п. 6 ст. 232 ГК України нарахування штрафних санкцій за прострочення зобов'язання припиняється через 6 місяців від дня, коли зобов'язання має бути виконане, якщо інше не передбачено законом або договором.

Наприклад, господарським договором передбачено, що за надані послуги замовник повинен здійснити виплату до 12.03.08. Отже, 12.09.08 є останнім днем нарахування суми штрафних санкцій за прострочення оплати наданих послуг. А 12.03.09 — останній день, коли можна звернутись до суду за їх стягненням.

Нині характерним є те, що мають місце випадки, коли у договорі відсутні умови та порядок відповідальності сторін договору.

У випадках, коли у договорі не зазначено розміру відповідальності, кредитор має право вимагати від боржника сплати боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення платежу (лист Верховного Суду України “Про деякі питання, пов'язані із застосуванням індексу інфляції” від 12.05.1999 р. № 02-5/223), а також 3 % річних від простроченої суми, оскільки це прямо передбачено чинним законодавством (ст. 625 ЦК України) [6].

Важливо зазначити, що вказану норму слід застосовувати саме відносно того боржника, який зобов'язаний сплатити на користь кредитора пев-

ну суму грошових коштів. За цих обставин відсотки справляються тільки за використання чужих грошей (536 ЦК України), а тому лише гроші зазнають інфляції. Договором чи законом може бути встановлений інший розмір відсотків, у такому випадку боржник буде зобов'язаний сплатити саме цей розмір, а не 3 %, передбачені ЦК України.

Відповідно до положень ЦК України та ГК України за прострочене грошове зобов'язання сторонам надано право одночасно стягнути і неустойку (пеню чи штраф), і відсотки, оскільки чинним законодавством це не обмежено.

При цьому слід зазначити, що відповідно до норм чинного законодавства (ст. 550 ЦК України) відсотки на неустойку не нараховуються.

Слід наголосити на тому, що при нарахуванні штрафних санкцій необхідно використовувати тільки офіційні показники індексу інфляції, оскільки він нараховується не на кожен день місяця, а в цілому на місяць, а тому боргове зобов'язання, що виникло до 15-го числа місяця, — розраховується з урахуванням індексу інфляції цього місяця, а після 15-го числа — з наступного місяця року [3].

При стягненні “інфляційних” та “річних” у судовому порядку слід враховувати строк позовної давності.

За таких обставин, інфляційні втрати будуть відшкодуванням збитків, а “річні” — платою за користування чужими грошима. Тому обидва випадки передбачають використання загального строку позовної давності — 3 роки.

Чинним законодавством передбачено такі розрахункові формули штрафних санкцій (див. табл. 1–3).

Підсумовуючи викладене, вважаємо, що регулювання особливостей виконання господарських договорів після прийняття ГК України перейшло на якісно новий рівень. Вважаємо, що невідповідність норм ГК України основним принципам і положенням ЦК України є не зовсім правильною, оскільки в самому ЦК України передбачається, що в законодавстві може бути встановлено особливості регулювання господарських відносин.

Відомо, що штраф і пеня є різновидами неустойки, кожен з яких має свої особливості за підставою виникнення і методом обчислення залежно від характеру порушень зобов'язання. Особливості застосування штрафу полягають у тому, що штраф обчислюється тільки у відсотках і тільки від суми порушеного зобов'язання; він являє собою грошову суму, яка одноразово виплачується порушником зобов'язання.

Таблиця 1

Пеня — ч. 3 ст. 549 ЦК України
 Сума пені = Сума боргу × (подвійна ставка НБУ / 100/365) × кількість днів

№ накладної	Дата видачі	Сума за накладною	Строк сплати	Сума залишок	Дата виплати	Сума виплати	Термін прострочення (з / по)	Кількість прострочених днів	Пеня

* Обов'язково використовується розмір облікової ставки НБУ за період прострочення.

Таблиця 2

3 % річних — п. 2 ст. 625 ЦК України
 Сума пені = Сума боргу × (3 % / 100/365) × кількість днів

№ накладної	Дата видачі	Сума за накладною	Строк сплати	Сума залишок	Дата виплати	Сума виплати	Термін прострочення (з / по)	Кількість прострочених днів	№ в день 3 %	Сума % за період (3 %)

* Якщо договором не передбачено відсотків за прострочення, то використовуються загальностановлені 3 %.

Таблиця 3

Інфляційні втрати — рекомендації Верховного Суду України від 03.04.1997 р. № 62-97
 Розмір інфляційних втрат = (сума боргу × (розмір інфляції / 100) — сума боргу) / кількість днів в місяці ×
 × кількість днів

Рік	Місяць	Період нарахування		Показник індексу інфляції	Сума заборгованості (грн)	Кількість днів у місяці	Кількість днів, на які нараховується індекс інфляції	Сума розміру інфляції (грн)
		з	по					

* Обов'язково використовується офіційний річний (за кожний місяць різний) показник індексу інфляції на період прострочення.

Основною умовою застосування штрафу є те, що штраф може встановлюватися за будь-яке порушення зобов'язання. Пеня ж, у свою чергу, є неустойкою, яка обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожний день прострочення виконання.

Як і штраф, пеня обчислюється тільки у відсотках і є триваючою неустойкою, тобто грошовою сумою, яка нараховується за кожний день прострочення. Відмінність пені від штрафу полягає в тому, що пеня може встановлюватися за несвоєчасне виконання тільки грошового зобов'язання.

Слід зазначити, що суперечні норми ЦК і ГК України не є перешкодою до укладення та виконання господарських договорів. Адже крім встановлених, існує ще й право договору, отже там, де цивільне і господарське законодавство зайшли в глухий кут, варто широко користуватися можливостями договірних відносин.

Негативним у регулюванні штрафних санкцій у господарських відносинах є відсутність встановлення межі таких санкцій для негрошових зобов'язань, оскільки це обумовлює різне становище контрагентів господарського договору, що не завжди є виправданим. Крім того, на наш погляд, потрібно систематизувати підходи до співвідношення неустойки і збитків у господарському та цивільному праві.

Література

1. Конституція України, Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // ВВР України від 23.07.1996 р. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV // ВВР України від 03.10.2003 р. — 2003. — № 40. — Ст. 356.
3. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV // ВВР України від 02.05.2003 р. — 2003. — № 18. — Ст. 144.
4. Закон України "Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань" від 22.11.1996 р. № 543/96-ВР.
5. Лист Верховного Суду України "Рекомендації щодо порядку застосування індексу інфляції" від 03.04.1997 р. № 62-97.
6. Лист Верховного Суду України "Про деякі питання, пов'язані із застосуванням індексу інфляції" від 12.05.1999 р. № 02-5/223.
7. Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право: Кн. 1: Общие положения. — 2-е изд. — М.: Статут, 2003. — 848 с.
8. Черешнюк В. Н. Штрафні санкції за порушення господарських договорів // Підприємництво, господарство і право. — 2006. — № 7. — С. 83-87.

Чинне господарське і цивільне законодавство України потребує систематизації та вдосконалення правового регулювання нарахування штрафних санкцій за невиконання або неналежне виконання господарських зобов'язань, оскільки у даній сфері відносин відсутні межі зазначених санкцій для негрошових зобов'язань.

Действующее хозяйственное и гражданское законодательство Украины нуждается в систематизации и усовершенствовании правового регулирования расчета штрафных санкций за неисполнение или неудовлетворительное выполнение хозяйственных обязательств, поскольку в данной сфере отношений отсутствуют пределы обозначенных санкций для неденежных обязательств.

Existing economic and civil legislation of Ukraine requires systematization and improvement of legal regulation of charging penalties for not performance or proper execution of commercial commitments in this area because there are no relations beyond these sanctions are not liabilities.

Надійшла 29 квітня 2010 р.